Gediminas Gendrėnas

2003–2004 m. tyrimai Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedros bazilikos kapitulos kriptoje

2003 m. lapkritį–2004 m. birželį Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedros bazilikos kapitulos kriptoje buvo atliekami archeologiniai tyrimai. Archeologinius tyrimus pilių tyrimų centre „Lietuvos pilys" užsakė Vilniaus arkivyskupija, kuri jau buvo pradėjusi kapitulos kriptos pritaikymo arkikatedros lobyno ekspozicijai darbus.

Vilniaus arkikatedros bazilikos kapitulos kripta yra po arkikatedros presbiterine dalimi. Architektas dr. N. Kitkauskas, tyrinėjęs Vilniaus arkikatedros bazilikos kapitulos kriptą, mano, kad ji įrengta ne vėliau nei XVI a. viduryje ar antroje jo pusėje (Kitkauskas N. Paveikslų galerijos (buv. Vilniaus Katedros) konservavimas 1931–1937 m. ir šiandieninės jos deformacijos, *Architektūros paminklai*. V. 1970, t. I, p. 25; Kitkauskas N. *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*. V., 1989, p. 134), ir priskiria ją gotikos stiliaus mūrui. Gotikine ją vadina ir tarpukario lenkų tyrinėtojai (Kłos J. *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*. Wilno, 1937, s. 114; *Ratujmy bazylikę Wileńska!* Wydawnictwo Komitetu Ratowania Bazyliki Wileńskiej. Wilno, 1933, s. 5).

2003–2004 m. kapitulos kripta V–R kryptimi buvo 23,6 m ilgio ir 9,3 m pločio. Kriptos Š ir P sienos yra tarp arkikatedros 5–8 piliorius palaikančių juostinių pamatų mūrų – sąlygiškai vadinamų arkikatedros IV Š ir IV P sienų. Kriptos R sienos skliautas šiuo metu remiasi į arkikatedros R sieną, V – į karališkosios kriptos R sieną. Kripta yra dviejų navų. Išilginėje ašyje stovi 3 masyvūs stulpai, į juos remiasi skliautai. PR tarpsnyje išmūryti laiptai, kuriais į kriptą galėjo būti įnešami mirusieji.

Anksčiausiai kapitulos vardu paminėtą Vilniaus arkikatedros kriptą pavyko aptikti tarp Jano Kurczewskio apžvelgiamų Vilniaus katedros kapitulos dokumentų. 1617 m. birželio 2 d. dokumente minimas įėjimas į kapitulos kriptą: *wejście do grobów kapitulnych, pod wielkim ołtarzem, pokryto płytą kamienną* (Kurczewski J. *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska*. Wilno, 1916, T. 3, s. 101), t. y. po didžiuoju altoriumi esantis įėjimas į kapitulos kriptą uždengiamas akmens plokštėmis. Kiek vėliau, 1630 m. kovo 22 d., dokumente rašoma: *zalecono zrobić drzwi żelazne do sklepu kapitulnego w katedrze* (Kurczewski J. *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska*. Wilno, 1916, T. 3, s. 117), t. y. buvo siūloma į kapitulos kriptą (rūsį) įrengti geležines duris. Manytina, kad XVII a. pradžios šaltiniai kalba apie tyrinėjamą kriptą. Galimas dalykas, kad kapitulos kripta iki XVII a. pradžios galėjo būti ir kitaip vadinama ar turėjo kitą paskirtį. Katedros istoriją nagrinėjusių autorių darbuose teigiama, kad katedroje po didžiuoju altoriumi, t. y. po presbiterija, kriptoje laidoti katedros kapitulos nariai, t. y. prelatai ir kanauninkai (Maceika J. Vilniaus valst. Dailės muziejus. Paveikslų galerijos pastatas / buv. Vilniaus katedra/. Istorinė apybraiža. V., 1956, *VAA*, f. 5, b. 115, p. 13). Teigiama, kad XVIII a. pabaigoje kapitulos kripta buvo užmūryta. Ji vėl atverta 1931 m. (Kitkauskas N. *Vilniaus Arkikatedros požemiai*. V., 1994, p. 38).

Kapitulos kriptą tyrinėjo tuometinio pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys" archeologai: archeologinių tyrimų vadovas – Archeologinių tyrimų skyriaus vedėjas archeologas dr. G. Rackevičius, G. Gendrėnas, V. Juškaitis ir I. Kaminskaitė. Leidimas Nr. 202 dr. G. Rackevičiui buvo

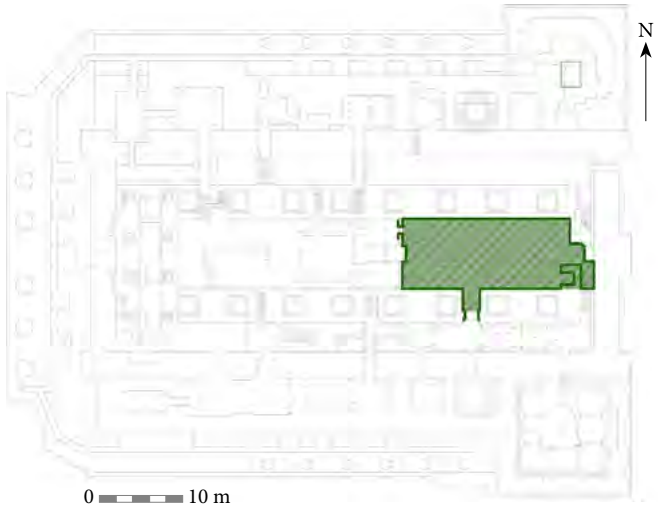

1 pav. Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedra, kapitulos kriptos tyrimų 2003–2004 m. situacijos planas, žalia spalva pažymėtas tyrimų plotas. R. Račinsko brėž.

Fig. 1. Situation plan of the Crypt of the Chapter of the Cathedral Basilica of St Stanislaus and St Ladislaus of Vilnius in 2003–2004, research area marked in green.

išduotas 2003 m. lapkričio 11 d. ir buvo pratęstas iki 2004 m. birželio 1 d. 2003–2004 m. Vilniaus arkikatedros kapitulos kriptos archeologiniai, architektūriniai ir geologiniai tyrimai buvo ankstesnių – 1931–1988 m. – tyrinėjimų tąsa.

Vilniaus arkikatedros kapitulos kriptos archeologinių tyrimų metodus, žemės darbų apimtis ir jų intensyvumą diktavo sudėtinga arkikatedros konstrukcijų techninė būklė, silpni ir nestabilūs gruntai ir gruntinio vandens svyravimai. Kartu su archeologais nuolatinę kapitulos kriptos konstrukcijų stebėseną ir inžinerinius geologinius tyrimus atskiroje ataskaitoje apibendrino inžinerinės geologijos ir pamatų statybos bendrovės „Geostatyba“ vyr. inžinierius Antanas Pečkaitis.

2003–2004 m. Vilniaus arkikatedros kapitulos kriptoje archeologų tirtas apie 182 m^2 plotas (1 pav.). Vilniaus arkikatedros kapitulos kriptoje fiksuotas 40–90 cm, o kapitulos kriptos atraminių stulpų pamatams iškastose duobėse iki 1,8 m storio kultūrinis sluoksnis. Į archeologinių tyrimų ataskaitos radinių sąrašą įtraukti 1784 vienetai buitinės ir statybinės keramikos, metalo ir architektūrinių detalių radiniai. Kapitulos kriptos kultūrinis sluoksnis smarkiai paveiktas 1931–1988 m. vykusių inžinerinių-geologinių ir archeologinių tyrimų, arkikatedros konstrukcijų tvirtinimo, tvarkybos ir ankstesnės ekspozicijos įrengimo darbų. 2003–2004 m. archeologinių tyrimų pradžioje kapitulos kriptoje dar buvo likę apie ketvirtį iki XX a. 4 dešimtmečio besiformavusio kultūrinio sluoksnio.

Kapitulos kriptoje išskirti šie kultūrinio sluoksnio raidos etapai:

I. Laikotarpis prieš kapitulos kriptos mūrų statybos darbus. Šį laikotarpį atspindi išlikę grublėtosios keramikos gyvenvietės pėdsakai, atkasto ankstyviausio mūrinio statinio pamatų apatinės akmenų eilės fragmentas, kurį Vilniaus arkikatedrą tyrinėjęs architektas N. Kitkauskas

sieja su Vilniaus pirmosios katedros presbiterinės dalies apsidės pamatu.

II. Kapitulos kriptos mūrų statybos ir kriptos įrengimo laikotarpis. Su kriptos įrengimo laikotarpiu sietini išlikę ir XVI a. II pusei priskirtini supilti griuvenų sluoksniai.

III. Laidojimų kapitulos kriptoje laikotarpis. Tai laikotarpis, kai XVI a. pabaigoje–XVIII a. kriptoje buvo laidojami mirusieji, tikėtina, Vilniaus katedros kapitulos nariai.

IV. XVIII a. pabaiga–1931 m. Laikas, kai kapitulos kripta buvo užmūryta ir joje nebelaidota.

V. 1931–2003 m. Kapitulos kriptos tyrinėjimų, arkikatedros konstrukcijų tvirtinimo ir muziejinių ekspozicijų laikotarpis.

Kapitulos kriptoje pirminis paviršius – suplauti ar nuslinkę gelsvo, rusvo, pilkšvai žalsvo atspalvio smėliai, priesmėliai ir priemoliai, kuriuose yra juosvo atspalvio organinių intarpų, dažniausiai fiksuoti tarp H_{abs} 88,00 m ir 90,30 m. Bemaž visame kapitulos kriptos plote virš pirminio paviršiaus fiksuotas dažniausiai 2–5 cm storio juodos žemės sluoksnis. Šiame sluoksnyje surasta apie 100 dažniausiai labai smulkių grublėtosios keramikos šukių. Šiame sluoksnyje jų buvo randama kartu su storasienių lipdytų ir apžiestų puodų bei XVI a. priskirtinomis plonasienių glazūruotų indų šukėmis. Ties kapitulos kriptos antrojo atramos stulpo P siena, kur juodos žemės sluoksnis virš čia atkasto ankstyvo mūro pamatų fragmento buvo iki 25–30 cm storio, rasta ir sluoksnyje supiltų gotikinio laikotarpio statybinės keramikos fragmentų.

Tik kapitulos kriptos ŠV dalyje, pirminiame gelsvo ar pilkšvai žalsvo atspalvio smėlio paviršiuje, po juodos žemės sluoksniu, dviejose juosvos žemės dėmėse, H_{abs} 89,80– 89,90 m, buvo surastos išimtinai grublėtu paviršiumi smulkios keramikos šukės. Šios juosvos žemės dėmės galėtų būti siejamos su vėlesnių žemės darbų nesunaikintais grublėtosios keramikos gyvenvietės kultūrinio sluoksnio pėdsakais.

Kapitulos kriptos PV ir V dalyse virš juodos žemės sluoksnio išlikę statybų laikotarpiu supilti balkšvo skiedinio ir smulkių plytų šukių sluoksniai. Tačiau beveik visoje kriptos patalpoje virš juodos žemės sluoksnio vyravo gana stambių plytgalių ir gelsvo atspalvio skiedinio ir plytgalių sluoksnis, kurį reikėtų sieti su kriptoje esančių atraminių stulpų mūrijimo darbais. Šiuose sluoksniuose vyravo XVI a. viduriui ir II pusei priskirtini buitinės ir statybinės keramikos dirbiniai ar jų fragmentai.

Laikotarpis, kai kriptoje buvo laidojami mirusieji, atsispindėjo tik XX a. iškastų archeologinių tyrimų perkasose supiltose žemėse ir įrengiant čia muziejinę ekspoziciją sustumdytose žemėse rasta pavienių žmonių kaulą ar įkapių fragmentų.

Didžiąją kapitulos kriptos kultūrinio sluoksnio dalį sudarė viršutinis pilkšvo atspalvio žemių ir griuvenų sluoksnis, kuris formavosi XX a. vykusių intensyvių inžinerinių-geologinių, ir archeologinių tyrimų, patalpos tvarkybos darbų ir ankstesnės ekspozicijos įrengimo laikotarpiu. Archeologinių tyrimų pradžioje žemės paviršius fiksuotas ties H_{abs} 90,30–90,80 m.

Mūrinės statybos darbai kapitulos kriptos vietoje vyko keliais etapais. Mūrijant dabartinės arkikatedros P IV ir galbūt, arkikatedros Š IV sienas bei kapitulos kriptos antrąjį atramos stulpą, buvo išardytas anksčiau paminėtas ankstyvesnio laikotarpio mūro statinio pamato fragmentas. Dar XX a. 8 dešimtmečio viduryje aptiktas šis mūrinio statinio pamatų fragmentas architekto N. Kitkausko buvo susietas su tyrėjo ieškota pirmosios Vilniaus katedros presbiterine dalimi. P navos centrinėje dalyje atkasto mūro pamatų apatinės akmenų eilės dalis fragmentiškai išlikusi tarp H_{abs} 89,70 m iki H_{abs}

89,93 m altitudžių. Pamatai mūryti pirminiuose pilkšvai žalsvo ir gelsvo atspalvio smėlio ar priesmėlio sluoksniuose. Išlikęs apie 8,5 m^2 mūrinio statinio apatinės akmenų eilės fragmentas liudytų, kad sienos pamatinė dalis buvusi 1,7–1,8 m storio. Kapitulos kriptos P navoje tarp arkikatedros P IV sienos ir kriptos antrojo atramos stulpo P sienos PV–ŠR kryptimi atkastas pamatų fragmentas gana staigiai sukosi į Š, kur, tikėtina, ir buvo nuardytas statant kriptos antrąjį atramos stulpą (2 pav.).

Archeologinių tyrimų duomenimis, katedros R dalyje, prieš mūrijant atraminius stulpus, remiančius dabartinės kapitulos kriptos skliautus, susiformavęs ankstyvesnis kultūrinis sluoksnis turėjo būti nukastas iki pirminio paviršiaus. Galimas dalykas, kad tarp dabartinės arkikatedros Š IV ir P IV sienų dabartinės kapitulos kriptos patalpoje kurį laiką galėjo būti ir atvira erdvė, kurioje susiformavo 2–5 cm storio, savo struktūra dirvožemiui artimas juodos žemės sluoksnis. Įrengiant požeminę patalpą dabartinės kapitulos kriptos vietoje statybos darbai ar rekonstrukcijos su pertraukomis tęsėsi, matyt, gana ilgą laikotarpį.

Tai liudytų ir dabartinės kapitulos kriptos trečias atramos stulpas, atremtas į ankstesnio mūro fragmentą. Aptiktas ankstyvesnio mūro fragmentas dar prieš kriptos trečiojo atramos stulpo statybą jau buvo užpiltas smėlio sluoksniu. Tik po kurio laiko, virš supilto smėlio sluoksnio jau susiformavus juodos žemės sluoksniui, buvo kasta pamatų duobė kriptos trečiajam atramos stulpui ir jo pamatai buvo atremti į ankstyvesnio mūro fragmentą.

Dar tarpukariu buvo išsakyta hipotezė, kad ties trečiuoju atramos stulpu galėjusi būti „ankstesnės“ Vilniaus katedros R siena. 1976 m. tyrimai perkasoje P-13 ir 2004 m. tyrimai bei jų apimtys neleidžia atkasto mūro fragmento susieti su galbūt ankstesnės katedros R siena. Po kriptos trečiojo atramos stulpo P siena atkasto mūro fragmento P pusėje sienos nuardymo pėdsakų nepastebėta. O viršutinė mūro

2 pav. Kapitulos kriptos tyrimai 2003–2004 m. Kairėje – ankstyvojo statinio pamatų fragmentas iš Š. V. Abramausko nuotr.

Fig. 2. Excavations of the Crypt of the Chapter in 2003–2004. On the left – a fragment of the foundation of the early building from N.

3 pav. Kapitulos kripta 2007 m., išsaugotas kultūrinio sluoksnio fragmentas iš ŠV. G. Gendrėno nuotr.

Fig. 3. The Crypt of the Chapter in 2007, a preserved fragment of the cultural layer from N.

dalis, į kurią ir remiasi trečiojo atramos stulpo pamatas, pastebimai nelygi ir galėjo būti nebaigta mūryti ar buvo apardyta.

Reikia pastebėti, kad architekto N. Kitkausko rengtose istorinėse-stilistinėse kartogramose kapitulos kriptos atraminiai stulpai ir arkikatedros Š IV ir P IV sienos priskiriamos XV a. O rašydamas apie kapitulos kriptą, jos įrengimą architektas datuoja XVI a. viduriu–XVI a. pabaiga (Kitkauskas N. *Vilniaus Katedra*. V., 1989, p. 25–26). Panašu, kad dabartinės kapitulos kriptos PV kampe statybų laikotarpiu čia buvo sandėliuotos plytos.

Kapitulos kriptoje atkastas palyginti gana storas griuvenų sluoksnis galėjo būti supiltas tiek vykstant intensyviems statybų darbams, tiek ir sąlygotas XVI a. viduryje bei vėlesniais laikotarpiais pastebimai pakilusio gruntinių vandenų lygio. Supiltomis griuvenomis paviršius kriptoje buvo pakeltas vidutiniškai 70–80 cm, t. y. iki H_{abs} 90,75–90,80 m. Virš griuvenų sluoksnių įrengtoje laidojimo kriptoje išilgai Š ir P sienų buvo sumūryti juostiniai pamatai, ant kurių buvo sustatomi laidotų žmonių karstai.

Iki 2003–2004 m. ties kapitulos kriptos Š siena XX a. 9 dešimtmetyje įrengtoje muziejinėje ekspozicijoje virš supiltų žemių dar buvo išsaugoti karstams išmūrytų juostinių pamatų fragmentai. Tačiau iki archeologinių tyrimų pradžios jie jau buvo suskeldėję ir smarkiai apardyti.

Valdovų rūmų muziejuje šiuo metu tebesaugomi gausūs skiedinių, plytų, stiuko, marmurizuotų klinčių, grunto ir medienos pavyzdžiai, kurie 2003–2004 m. buvo kaupti laboratoriniams tyrimams, galėję ir šiuo metu didžiąja dalimi vis dar galintys būti lyginamoji ir papildančioji tyrimus medžiaga. Tačiau, stokojant lėšų (?), laboratoriniai tyrimai buvo atsitiktiniai ir labai fragmentiški.

2004 m. baigus archeologinius tyrimus, kapitulos kriptos vakariniame tarpunavyje po paramine arka buvo išsaugotas ir šiuo metu *in situ* eksponuojamas apie 5 m^2 dydžio kultūrinio sluoksnio pjūvio fragmentas (3 pav.).

Research in the Crypt of the Chapter of the Cathedral Basilica of St Stanislaus and St Ladislaus of Vilnius in 2003–2004

In November 2003-June 2004, an area of about 182 m^2 was excavated in the Crypt of the Chapter of the Cathedral Basilica of St Stanislaus and St Ladislaus of Vilnius (Fig. 1), and a cultural layer of 40–90 cm and up to 1.8 m thick in the holes dug for the foundations of the support pillars of the Chapter Crypt was recorded. Based on the cultural layer, 5 stages of the development can be distinguished, covering the period from the 1st millennium (settlements with rusticated pottery) to the end of the 20th century. The layer of the rusticated pottery settlement is fragmentary, only 2–5 cm thick. About 100 small sherds of rusticated ceramics have been collected. The construction of the crypt in the middle to second half of the 16th century is confirmed by pottery from that time. The crypt was built in several stages. During its construction, the previous wall 1,7 and 1,8 m in thickness was removed (Fig. 2). Later, the surface of the crypt was raised by piled rubble averaging 70–80 cm. This section of layers is preserved (Fig. 3).